INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS
ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

DAVLAT BYUDJETI TAQCHILLIGI VA DAVLAT QARZINING IQTISODIYOTGA TA'SIRI

Iskandarov Bekzod Abdijalilovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Iqtisodiyot nazariyasi kafedrasi katta o'qituvchisi
Xudoyqulova Muxlisa
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Anotatsiya
Mazkur maqolada davlat byudjeti taqchilligi va davlat qarzining iqtisodiy tizimga ta'siri nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida byudjet taqchilligining yuzaga kelish sabablari, uni moliyalashtirish usullari hamda davlat qarzining shakllanish mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, davlat qarzining ichki va tashqi tarkibi, uning iqtisodiy o'sish, inflyatsiya darajasi, investitsion muhit va moliyaviy barqarorlikka ta'siri tizimli ravishda yoritiladi. Maqolada qisqa muddatli va uzoq muddatli oqibatlar o'rtasidagi farqlar ochib berilib, qarz yukining ortishi natijasida yuzaga keladigan fiskal xavflar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, rivojlanayotgan davlatlar tajribasi asosida optimal byudjet siyosatini yuritish va davlat qarzini samarali boshqarish bo'yicha yondashuvlar asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari davlat moliya siyosatini takomillashtirish va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: davlat byudjeti taqchilligi, davlat qarzi, fiskal siyosat, makroiqtisodiy barqarorlik, inflyatsiya, iqtisodiy o'sish, investitsiya muhiti, byudjet defitsiti, qarz yuki, moliyaviy xavflar

Kirish. Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida davlat moliyasi tizimining barqarorligi har bir mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi va istiqbolini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Xususan, davlat byudjeti taqchilligi va davlat qarzining ortib borishi bugungi kunda nafaqat alohida mamlakatlar, balki butun jahon iqtisodiyoti uchun dolzarb muammoga aylanib bormoqda. So'nggi yillarda ko'plab davlatlar iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash, infratuzilmani rivojlantirish, aholini ijtimoiy himoya qilish hamda turli iqtisodiy inqirozlar oqibatlarini yumshatish maqsadida byudjet xarajatlarini kengaytirishga majbur bo'lmoqda. Natijada esa byudjet daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi nomutanosiblik kuchayib, taqchillik yuzaga keladi va bu holat ko'pincha davlat qarzining ortishi bilan qoplanadi.

Davlat byudjeti taqchilligining iqtisodiyotga ta'siri bir xil emas va u turli nazariy yondashuvlar doirasida turlicha talqin qilinadi. Ayrim iqtisodiy maktablar taqchillikni qisqa muddatda iqtisodiy faollikni rag'batlantiruvchi vosita sifatida baholasa, boshqalari uni uzoq muddatda inflyatsiyaning kuchayishi, foiz stavkalarining oshishi hamda xususiy investitsiyalarning siqilishi kabi salbiy oqibatlarga olib keluvchi omil sifatida ko'radi. Davlat qarzining ortishi esa o'z navbatida byudjet xarajatlarining muhim qismini foiz to'lovlariga yo'naltirishga majbur etadi, bu esa real sektorni qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini cheklaydi. Shu bilan birga, tashqi qarzning yuqori darajasi milliy valyuta barqarorligiga bosim o'tkazishi va iqtisodiy mustaqillik darajasini pasaytirishi mumkin.

Mazkur muammo ayniqsa rivojlanayotgan davlatlar uchun o‘ta dolzarb hisoblanadi, chunki bu mamlakatlarda moliyaviy resurslarning cheklanganligi, iqtisodiy tuzilmaning yetarlicha diversifikatsiyalanmaganligi hamda tashqi omillarga yuqori darajada bog‘liqlik mavjud. Bunday sharoitda davlat byudjeti taqchilligini boshqarish va davlat qarzining optimal darajasini ta’minlash murakkab va ko‘p qirrali vazifa sifatida namoyon bo‘ladi.

Ushbu maqolada davlat byudjeti taqchilligi va davlat qarzining iqtisodiyotga ta’siri nazariy va amaliy jihatdan kompleks o‘rganilib, ularning makroiqtisodiy barqarorlikka ta’sir mexanizmlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Shuningdek, samarali fiskal siyosat yuritish va qarz yukini maqbul darajada ushlab turish bo‘yicha ilmiy asoslangan yondashuvlar ishlab chiqishga alohida e’tibor qaratiladi.

Asosiy qism. Davlat byudjeti taqchilligi va davlat qarzining iqtisodiyotga ta’sirini tushunishda, avvalo, ularning shakllanish mexanizmlarini tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Byudjet taqchilligi, asosan, davlat xarajatlarining daromadlardan ortib ketishi natijasida yuzaga keladi. Ushbu farqni qoplash uchun hukumat ichki yoki tashqi manbalardan qarz jalb qiladi. Natijada davlat qarzi shakllanadi va vaqt o‘tishi bilan uning hajmi ortib boradi. Mazkur jarayon qisqa muddatda iqtisodiy faollikni qo‘llab-quvvatlashi mumkin, biroq uzoq muddatli istiqbolda u qator makroiqtisodiy muammolarni keltirib chiqaradi.

Davlat qarzining iqtisodiyotga ta’siri, avvalo, foiz stavkalari orqali namoyon bo‘ladi. Hukumat tomonidan katta hajmda qarz jalb qilinishi moliya bozorlarida kredit resurslariga bo‘lgan talabni oshiradi. Bu esa foiz stavkalarining ko‘tarilishiga olib keladi. Natijada xususiy sektor uchun kredit olish qiyinlashadi va investitsiya faolligi pasayadi. Ushbu holat iqtisodiyotda “siqib chiqarish effekti” sifatida izohlanadi. Xususiy investitsiyalarning qisqarishi esa ishlab chiqarish hajmining sekinlashishiga va iqtisodiy o‘sish sur’atlarining pasayishiga olib keladi.

Bundan tashqari, davlat qarzining ortishi inflyatsion bosimni kuchaytirishi mumkin. Agar byudjet taqchilligi markaziy bank tomonidan monetizatsiya qilinsa, ya’ni pul emissiyasi hisobidan qoplansa, iqtisodiyotda pul massasi ortadi. Bu esa narxlar umumiy darajasining oshishiga sabab bo‘ladi. Inflyatsiyaning yuqori darajasi aholining real daromadlarini kamaytiradi, jamg‘armalarning qadrsizlanishiga olib keladi va iqtisodiy barqarorlikni izdan chiqaradi. Shu jihatdan, byudjet taqchilligini moliyalashtirish manbalari uning iqtisodiyotga ta’sirini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Davlat qarzining yana bir muhim jihati — bu uning tarkibiy tuzilmasidir. Ichki qarz milliy moliya bozori orqali shakllansa, tashqi qarz xorijiy kreditorlar hisobiga yuzaga keladi. Ichki qarzning yuqori ulushi milliy moliya tizimi rivojlangan davlatlar uchun nisbatan kamroq xavf tug‘diradi, chunki u milliy valyutada boshqariladi. Tashqi qarz esa valyuta kursi o‘zgarishlariga bevosita bog‘liq bo‘lib, milliy valyuta qadrsizlanganda qarz yukini yanada oshiradi. Bu holat davlat byudjetiga qo‘shimcha bosim keltirib chiqaradi va fiskal barqarorlikni zaiflashtiradi.

Shu bilan birga, davlat byudjeti taqchilligi har doim ham salbiy baholanmaydi. Ayrim holatlarda u iqtisodiyotni rag‘batlantiruvchi vosita sifatida xizmat qilishi mumkin. Masalan, iqtisodiy pasayish davrida davlat xarajatlarining oshirilishi umumiy talabni qo‘llab-quvvatlaydi

va ishlab chiqarish hajmini tiklashga yordam beradi. Bunday sharoitda byudjet taqchilligi iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq bu ijobiy ta’sir vaqtinchalik bo‘lib, agar qarz mablag‘lari samarasiz yo‘naltirilsa yoki nazoratsiz ravishda ortib borsa, uzoq muddatda iqtisodiyot uchun salbiy oqibatlar ustunlik qiladi.

Davlat qarzining barqaror darajada ushlab turilishi iqtisodiy siyosatning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Qarzning yalpi ichki mahsulotga nisbati uning yukini baholashda asosiy ko‘rsatkichlardan biri sifatida qaraladi. Agar ushbu ko‘rsatkich ortib borishda davom etsa, davlatning qarzni qaytarish qobiliyati shubha ostiga tushadi va bu investorlar ishonchining pasayishiga olib keladi. Natijada mamlakatga kirib kelayotgan investitsiyalar hajmi qisqaradi va iqtisodiy rivojlanish sur’atlari sekinlashadi.

Yana bir muhim jihat shundaki, davlat qarzining ortishi kelajak avlod zimmasiga qo‘shimcha moliyaviy yuk yuklaydi. Bugungi kunda jalb qilingan qarzlar kelajakda soliqlar oshirilishi yoki davlat xarajatlari qisqartirilishi orqali qoplanadi. Bu esa ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlikning kuchayishiga va aholi farovonligining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, davlat byudjeti taqchilligi va davlat qarzini boshqarishda uzoq muddatli strategik yondashuv zarur hisoblanadi.

Umuman olganda, davlat byudjeti taqchilligi va davlat qarzining iqtisodiyotga ta’siri ko‘p qirrali va murakkab jarayon bo‘lib, ularning ijobiy yoki salbiy natijalari ko‘p jihatdan iqtisodiy siyosatning samaradorligi, moliyaviy intizom darajasi hamda jalb qilingan mablag‘larning qanday yo‘naltirilishiga bog‘liq. Shu bois, fiskal siyosatni muvozanatli yuritish va qarz resurslaridan oqilona foydalanish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Xulosa. Davlat byudjeti taqchilligi va davlat qarzining iqtisodiyotga ta’siri tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur jarayonlar o‘z mohiyatiga ko‘ra na mutlaq salbiy, na mutlaq ijobiy bo‘lib, ularning natijasi bevosita fiskal siyosatning sifatiga va qarz resurslaridan foydalanish samaradorligiga bog‘liqdir, ya’ni qisqa muddatda byudjet taqchilligi iqtisodiy faollikni rag‘batlantiruvchi vosita sifatida xizmat qilishi mumkin bo‘lsa-da, uzoq muddatda nazoratsiz qarz ortishi makroiqtisodiy barqarorlikka jiddiy xavf tug‘diradi, shu sababli davlat moliyasini boshqarishda asosiy e’tibor qarzning miqdoridan ko‘ra uning qanday yo‘naltirilayotganiga qaratilishi zarur, xususan, jalb qilingan mablag‘lar iste’mol xarajatlariga emas, balki yuqori qo‘shilgan qiymat yaratadigan investitsion loyihalarga yo‘naltirilishi kerak, bundan tashqari byudjet taqchilligini moliyalashtirishda pul emissiyasiga tayanishni keskin cheklash orqali inflyatsion bosimni kamaytirish muhim ahamiyat kasb etadi, davlat qarzining tarkibini optimallashtirish, ya’ni tashqi qarz ulushini haddan tashqari oshirib yubormaslik va ichki moliya bozorlarini rivojlantirish orqali qarz barqarorligini ta’minlash zarur, shu bilan birga qarzning yalpi ichki mahsulotga nisbatan xavfsiz chegaralarini belgilash va unga qat’iy rioya qilish fiskal intizomni kuchaytiradi, shuningdek, davlat xarajatlarining samaradorligini oshirish, samarasiz subsidiyalarni qisqartirish va soliqlar bazasini kengaytirish orqali byudjet daromadlarini barqarorlashtirish mumkin, natijada taqchillik darajasi kamayadi va qarzga bo‘lgan ehtiyoj qisqaradi, bundan tashqari ochiqlik va shaffoflikni ta’minlash orqali davlat qarzi boshqaruvi ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirish investorlar ishonchini oshirishga xizmat qiladi, umumiy holda esa, fiskal siyosatni qisqa muddatli manfaatlardan kelib chiqib emas, balki uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga yo‘naltirish davlat byudjeti

ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

taqchilligi va qarz muammosining salbiy oqibatlarini minimallashtirishning eng muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev, Yo. A., & Karimov, F. M. (2021). Davlat moliyasi. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
2. Vahobov, A. V., & Xudoyberdiyev, Sh. X. (2020). Byudjet tizimi va davlat moliyasi boshqaruvi. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Isroilov, B. I. (2019). Makroiqtisodiy siyosat. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
4. Qosimov, B. A. (2022). Davlat qarzini boshqarish va uning iqtisodiy o‘sishga ta’siri. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 4(2), 45–52.
5. Ruzmetov, B. S. (2021). Byudjet taqchilligi va fiskal barqarorlik masalalari. O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi, 6(3), 28–34.